

Ki hát az, aki nem fél?

Rónay György: A párduc és a gödölye

1953-ban született Zalaegerszezen. Irodalomtörténész, az ELTE BTK Irodalomtörténeti Tanszékek Könyvtárának főkönyvtárosa. Legutóbbi írását 2003. 2. számunkban közzeltük.

Rónay György utolsó regényének megjelenése óta ugyan váratlan fordulatok alakították másmilyenné Európa Ausztriától keletre fekvő országait, mégis egyes, hosszú időn át kívánt változások elmaradása csak tovább fokozta a korábban sem jelentéktelen illúzióvesztést. Jogosnak tűnik hát a kérdés: vajon napjainkban, számtalan igen és nem hálójában miféle értelmet kaphat az 1978-ban megjelent mű? Változott-e a befogadói horizont, lettek-e élesebb vonások a regényen, s vannak-e, amelyek ezek fényében mára halványabbá lettek? Találhatók-e olyan szempontok, amelyek alapján módosítható az eddigi értékelések képe?

Mit mond a történet?

A regény központi alakja, Stoll Aurél bíró egyetemi tanulmányainak elvégzése után ambiciózus fiatalemberként elvállalt egy tűzesettel kapcsolatos ügyet, amelyért bírótársai nem nagyon kapkodtak. A nehezen megközelíthető tanyán olyan ítéletet akart elérni, amivel felhívhatja magára a figyelmet. Ez az elképzelése azonban nem vált be, mivel a vádlottra, aki emlékezetes maradt számára kiszolgáltatottsága, egyszerűsége és erőszak nélkülsége miatt, nem sikerült rábizonyítani a gondatlanságot, ráadásul a tárgyalás menetébe minduntalan beavatkozó főszolgabíróval is összeszólalkozott. Az esetet azonban hamar elfeledte, s pályája a perek és hivatalváltozások kettősségében folyt tovább. 1944-ben éppen törvénytörvénybíróként dolgozott, amikor felkereste Kende Pál, egykori gimnáziumi osztálytársa. Kende a diákok céltáblája, megjelenése és életcéljai miatt állandó gúnyos megjegyzések, nem egy esetben pedig tettleges erőszak elszenvedője volt. Míg Stoll Aurélt az osztálytársak Párducnak, addig a gyámoltalan Kende Pepit Gödölyének szólították. A vasutasként dolgozó Kende azért jött el hozzá, mert segítségét szeretne volna kérni, hogy zsidó származású feleségét és gyermekét megmenthesse az elhurcolástól. A bíró azonban, amikor megtudta, hogy lakóhelyük a dombai főszolgabíró fennhatósága alá tartozik, megijedt annak esetleges bosszújától, Kende Pált általánosságokkal küldte el, a bírósági szolgának pedig megparancsolta, bármikor keresi is ezentúl, ne engedje be hozzá.

1945 után Stoll Aurélt igazolták ugyan, de pályafutását alig egy évtizednyi munka után mégis befejezettnek érezte, mivel csak jelentéktelen ügyekben kellett döntenie. Míg nem a „nagy összeesküvési per” befejezése után, annak egy mellékperével

**Stoll Aurél
bírói tevékenysége**

bízták meg. A vádlott, Tordas Áron földjén, amely az Alföld déli részén volt, állítólag egy csőszkunyhóban találkozott egymással az összeesküvés per egyik elítélte, s a déli állam képviselője, hogy a tervezett lázadás körülményeit megbeszéljék. Ha pedig így történt, akkor arról Tordasnak tudnia kellett, s mivel nem jelentette azt, amit tudott, áruló és elítélendő. A vád azonban képtelen volt, a találkozással kapcsolatos kétélyek mellett is, hiszen Tordas a mondott időben egészen máshol tartózkodott, s a feljelentés tudottan egyik irigyétől származott. Stoll Aurél ennek ellenére hosszú börtönbüntetést szabott ki rá.

A b.-i ítélet

Néhány év múlva konspiratív és félelemgerjesztő körülmények között maga a Főnök rendelte magához budai villájába. Azt kívánta tőle, de nem kéréssel, hanem visszautasíthatatlan paranccsal, hogy másnap hirdessen ítéletet egy alföldi gyűjtogatás statáriális tárgyalásán a kezébe adott, előre elkészített végzés alapján. Bár a bíróban a korabeli magyar valóság és ideszállításának körülményei miatt fel sem vetődött az elutasítás lehetősége, aktáinak a Főnök általi lapozgatása közben az gyakorolta a legnagyobb hatást rá, hogy mindent tudtak róla, még diákkori becenevét, a Párducot is. Másnap a hóherral egy kocsi elutazott B.-be, ahol a parancsnak megfelelően fölolvasta az előző nap kapott ítéletet, s a vádlottat ezt követően a helyszínen felakasztották. Ez az eljárás szintén nélkülözte az igazság és a jog legalapvetőbb feltételeit is: a gyanúsított ugyan valóban rakott tüzet a saját földjén, ám az nem tudott volna kárt tenni a közösben. A kulákként stigmatizált gazda kivégzése kizárólag a parasztság megfélemlítését szolgálta. A hivatalos elintézendők befejeztével Stoll Aurél nem utazott vissza a fővárosba az állami autóval. Éjszaka ugyanis azon töprengve, hogy miért éppen őt választotta ki a Főnök, arra a gondolatra jutott, hogy csak Kende Pepi lehet vétkes ebben, a diákkori megaláztatásokért, és az 1944-ben kért segítség elutasításaért. Csak tőle tudhatták meg az egymás között használt nevet, csak ő tehetett ezt vele. A bíró elutazott ezért Óhátára, de a vonatközlekedés összehangolatlansága miatt K.-ban kellett töltenie egy éjszakát a főtéren álló szállodában, ahol tanúja volt a Főnök és kísérete éjszakai dorbézolásának.

Az óhátai utazás

Óhátan, az egykori osztálytárs lakóhelyén, főleg szűkebb környezetében azonban valami mást látott, mint amivel a fővárosban lehetett találkozni; egzisztenciálisabb szegénységet, megaláztatottságot, beletörődő nyugalmat, de valami többet is: mindennek felülemelkedő megbékélést. Ugyanezt tapasztalta Kende Pepivel folytatott beszélgetése során is, s amikor hirtelen rájött, hogy egykori osztálytársa nem fél, hihetetlen felindultság kerítette hatalmába, s dolgavégezetlenül elmenekült Óhátáról.

A b.-i ítélet után a bíró élete úgy folyt tovább, mint eddig. A hatalom sem azt nem mondta neki, hogy jól van, sem azt, hogy nincs jól. Mivel a végrehajtásra vonatkozó számonkérés késett,

azaz bármikor manifesztálódhatott, illetve az ítélettel, bár parancsra, félelemből felolvasta azt, Stoll Aurél nem azonosult, nem értett egyet, a bizonytalanság és a félelem miatt még mogorvább, még emberkerülőbb lett. Ez környezetének vele szembeni viszonyát is meghatározta: fokozatosan romló kapcsolatkézsége elfordított tőle munkatársat és ismerőst. Barátai meg sohasem voltak.

A Főnök hatalma és bukása

Mindez ismétlődött abban az időszakban is, amelyek bizonyos belpolitikai változásokat hoztak: a Főnöknek át kellett adnia állami hatalmát másnak, bár hamarosan ismét az ő elképzelései szerint irányította az apparátus az országot. De nincs húr, amely nyújtható volna a végtelenségig egy bizonyos határon túl. A Főnök hatalma egyik pillanatról a másikra véglegesen összeomlott, s az erő(szak) nélkül maradt úrt fegyverek hangja töltötte be. A bíró, aki szabadságáról visszatérve találkozott először a harcokkal, nem tudta, hogy miről van szó. Este, éttermi vacsorája közben egy megbékélést hirdető öregember mentette meg az életét, akiben mintha felismerte volna a pusztaréti pajtatóz általa el nem ítélt egykori vádlottját. Másnap mindenáron el akart jutni a munkahelyére, hogy folytathassa a munkáját. De nem jutott el addig, mert tüntetők közé keveredett, miközben a közletről folyamatosan fegyverdörgés hallatszott. Az események hatására elájult, a tömeg pedig az addigi hatalom bírójaként meg akarta lincselni. Ettől az ismét feltűnő egykori vádlott óvta meg, s a bírót kórházba szállították.

Stoll Aurél félreállítás

A gyógyulás és a lábadozás hosszabb ideig tartott. Kórházi ápolása alatt egyetlen látogatója volt, Tordas Aron, aki azonban csak névjegyét küldte fel az osztályra. Nevének olvasása igen rossz hatással volt Stoll Aurélra: infarktus súlyosbította állapotát. Amikor végre kikerült a kórházból, az országban már lezajlott egy jelentős politikai változás: a Főnök és közvetlen emberei kiestek a vezetésből. A bíró ismét folytatni akarta munkáját, ám régi munkahelyére, annak ellenére, hogy még éppen csak átlépte negyvenedik évét, nem vették vissza. Eleinte csak hitegették, majd egyik bírótársa szemébe mondja: olyan perekben vállalta az ítélethozatalt, amelyek nyilvánvalóan hamis tényállásra épültek, s — bár tudják, hogy parancsra tette, amit tett —, az új igazságszolgáltatásnak nincs szüksége ilyen bírókra. Tőle tudta meg egyébként azt is, hogy a b.-i ítélet kihirdetését annak idején előtte már ketten visszautasították, igaz, pályájuk és életük bánta ezt a döntést. Stoll Aurélt azonban szinte monomániásan csak egy gondolat foglalkoztatja: ha az új hatalom igazságot szolgáltat a régi által hamis indokokkal elítélteknek, őt miért nem rehabilitálják?

Visszavonulása vidékre

Ekkor jelent meg az életében Szűcs, az ÁBI embere, aki rávette, hogy fővárosi lakását cserélje el egy tóparti házra, ahol szervezete gondoskodik teljes kényelméről és ellátásáról, s ahol az előző tulajdonos könyveinek segítségével még lélekkarbantartó tudományos munkát is végezhet. A bíró elfogadta a cserét, mert életét végleg lezártnak gondolta. A regény jelenében, 1967 őszén azonban beko-

poztat hozzá egy fiatal újságíró, aki a b.-i ítéletről kérdezősködik, mert tanulmányt akar írni a törvénytelenések éveiről. Ez az érdeklődés a bíró elé vetíti életének fordulópontjait, s azok újragondolására készíti. Ebben a pillanatban és helyzetben kezdődik a regény, s ide is tér vissza. A felidézett múlt és annak a regénybeli jelen általi értelmezése adja *A párdúc és a gödölye* szövegét.

História és fikció

Úgy tűnhet tehát az első olvasás után, hogy a befogadónak történelmi regénnyel van dolga, abból a ritka fajtából, amely a megírásához igen közeli, nagy társadalmi változásokkal járó időszakot választja témájául. Időben korunkhoz legközelebb hasonló művek a második világháború előzményeit, okait, jelenségeit, következményeit és ideológiáját, a fasizmust, valamint a nemzeti szocializmust tárgyalják, Thomas Mann-tól Elias Canetti-ig elég széles alkotói skálán. Azok az események, amelyekkel szembe kellett nézni, ma is Európa (és az Európán kívüli világ) közös emlékezetének részét alkotják, függetlenül attól, hogy az olvasó hazája hadviselő fél volt-e vagy sem. Ezért nyelvben, tartalomban és megközelítésben bizonyos konszenzus született, amelytől ugyan sokfelé el lehet(ett) térni, alapismeretei és -élményei azonban mindenhol megkérdőjelezhetetlenek. Messzemenően különbözik viszont ettől a hidegháborús és azt követő években kettészakadt kontinens keleti felének történetét megörökítő munkák létezési lehetősége. Az még csak a kisebb baj volt (bár önmagában is igen jelentős), hogy Európa közös szellemi bázisa felbomlott, s a nyugati államok lakói nem egy esetben már az új fogalmakat sem értették, nemhogy a cselekedeteket, történéseket. De magukon e keleti államokon belül is létrejött (vagy tovább konzerválódott?) egy igen jelentős társadalmi szakadás, amely gazdasági, kulturális, ideológiai, hatalmi és (osztály)származási elemekből állt össze, s minden hivatalos propaganda ellenére folyamatosan fennmaradt. A szükséges és sokak által kívánt változásokhoz ugyanis errefelé hallatlan erőszak, valamint a hagyományoktól különböző, egyeduralomra törő ideológia, szellem társult, amely az elzárkózással párosulva megmerevítette és meghatványozta a társadalmi lemaradást az „ázsiai termelési mód” ideáljában, miközben a szociális igazságosság helyett csupán a szociális átcsoportosításra futotta erejéből, annak hagyományos szokás szerint kialakított és függővé tett, főleg értelmiségiekből álló, elsősorban hivatali klientúrájával. Megőrződött és támasszá vált, amin változtatni kellett volna, és megszűnt az, ami nemzeterosztó tényező volt. Vagyis a hatalom felszámolta azokat a társadalmi különbségeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy egészséges nemzet a különféle kihívásokra megfelelően tudjon reagálni, s a végsőkig polarizálva, csak ellentétekben gondolkodni tudó: vagy irracionálisan elutasító, vagy kritikátlanul elfogadó két

**A kelet-európai
államok a második
világháború után**

**A történelmi
hitelesség kérdése**

nagy csoportra osztotta a társadalmat. Evvel bizony ma is nehéz és könnyen elhárítható a szembenézés. Igen kockázatos feladatot vállalt(t) hát az, s kellő egyéni bátorság nélkül valószínűleg végrehajthatatlant, aki ezekről az évekről akar(t) írni. E bátorság jellemzéséül talán elég ez is: vajon napjainkban akadna-e nemzetközi hírű filmrendező, aki Mihail Romm nyomán filmet készítené a hétköznapi kommunizmusról?

Mindazonáltal Rónay Györgyöt nem a teljes történelmi hitelesség foglalkoztatta, ezt néhány korabeli recenzió szavá is tette. Az író nem beszél az intézményi és az elidegenedett vezetői hatalomról, valamint felelősségről, mert nem ez a célja; központi gondolatai kizárólag az emberi személyiség körül forognak, érdeklődése az emberi cselekedetek mozgatórugóira terjed ki. Történelem és történet viszonyában sem a részletes ténypontosság, hanem a lényegi tényismeret talaján áll, hiszen végül is szépirodalmi művet és nem szakmunkát írt. De mi adhat hitelességet a fikciónak a história felől?

Pusztarét az 1930-as évek végén Isten háta mögötti tanya volt, ahová csak igen nehezen lehetett eljutni a fővárosból. A pajtatűz vádlottja, Szarka Máté adventista, vele szemben igen ellenséges hangot üt meg a mákosan őszülő, sörteszerűre nyírt bajszú főszolgabíró, dombai Dombay Árpád. A felmentő ítélet után saját hatáskörében internáltatja Szarka Mátét, akit kivezényelnek a frontra egy büntetőszázadba. Amikor pedig kiderül, hogy a tűz oka biztosítási csalás, a tulajdonost zsarolással ráveszi, hogy a legközelebbi választáskor ne az ellenzékre, hanem a kormánypártra szavazzon. Később országos hatalomra is került, néhány hétig belügyminiszter lett. Ez idő alatt szállították el Óhátrol Kende Pál feleségét és gyermekét. A szekták jelenléte az Alföld egyes helyein tény, okuk egyrészt a történelmi egyházak gyengeségére, másrészt a mezőgazdasági népesség szociális bajaira vezethető vissza. Dombay Árpád alakjában pedig ott lapul Endre László, aki 1937-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja volt, s 1944-ben a Sztójay-kormány belügyi államtitkára lett. A magyarországi zsidóság deportálásában való közreműködése miatt háborús bűnösnek kivégezték.

Tordas Ákos elítélésének oka, mint a vád bizonyításának egyik motívuma a Rajk-perben Rajk László bűnösségének egyik bizonyítéka lett.

¹Szász Béla: *Minden kényszer nélkül.*
Európa – História,
[Budapest],
1989, 20–24.

A B.-ben 1952–53-re datálható események és előzményük szintén a történelmi realitás jegyeit hordozzák. A titkos budai villába szállítás döbbenetét, körülményeit az utókor, ha máshonnan nem, Szász Béla könyvéből¹ ismerheti, bár őt egyáltalán nem beszélgetésre vitték annak idején. A Főnök fizikai megjelenése korabeli fotók és leírások alapján személyre szabottan azonosítható. (Persze némiképp karikírozó bemutatása már írói állásfoglalás.) Ahogyan a villabeli látogatás félelemteli légköre is, amit maxi-

²Az idézetek az első kiadásból valók: Rónay György: *A párdúc és a gödölye*. Magvető, Budapest, [1978], 15.

³Uo., 17.

⁴Uo., 49.

1956 ábrázolása

⁵Uo., 184.

málsra fokoz és kihasznál a hatalom jól értesültsége és mindent tudása. Valóságossá teszik a történetet a régmúlt ezen időszakára vonatkozó megjegyzések is: „Bár lehet, hogy a szobában van valahol lehallgatókészülék; talán éppen az íróasztal fiókjába szerelték. Mindenütt vannak titkos lehallgatókészülékek...”² „Néhány lépés után fölfedezte a rózsákat a vörös márvány előcsarnokban. Két csokor rózsát, egy vöröset és egy fehéret. A fehér egy aranybetűs emléktábla alatt hervadozott, a másik a Főnök gipsz mellszobra alatt.”³ „A nagy pörnek már minden jelentősebb szereplőjét kivégezték, bebörtönözték, eltüntették a különféle internáló táborokban...”⁴ De a valóságban gyökerező ábrázolást mutatja Szimák Lajosné Kránitz Lujza, az egykori apáca alakja is, aki azonban az ötvenes évek elején már B. polgármestere és a statáriális példaállítás legfőbb támogatója.

Az eddigieknél is ingoványosabb talajt jelentenek a megjelenítés szempontjából a Főnök első bukását követő évek, a néven nem nevezett harcok, valamint a regénybeli jelen időszaka. Kimondatlanul is 1956 áll itt a középpontban. Ez pedig a megírás idején igen kényes téma volt, hivatalos és egyoldalú értékeléssel, nyilvánosan közölhetetlen tényekkel. Másfelől az a jelen, amelyben e sorok íródnak, kimondottan 1956 legitimálásának igényével és támogatásában kezdődött, a róla megszólalók viszonyulásának továbbélő és újonnan megfogalmazható sokszínűségében. A b.-i ítélet utáni események során mindenestre história és fikció együtt halad: a Főnök (részleges) hatalomvesztése, majd újból hatalomba-lendülése, az új vezető derűs, jovialis emberként való jellemzése egyaránt igaz. De utóbbi külföldi útja, amikor pedig itt-hon lett volna rá szükség, már a fikció valóságát erősítve jellemzi a históriát, mivel az egykori spanyolos utazott október közepén Jugoszláviába, nem pedig a korábbi miniszterelnök. Kérdéses továbbá, hogy az ekkori magyar erjedés eszméit legalábbis kezdetben valló jelenkori magyar társadalom miként fogadja ma politikájának jellemzését, s főleg híveinek perspektívátlan jövőképét.⁵ Úgy tűnik, hogy az írói konklúzió nem más itt, mint az önakaratból hatalmon kívül maradt, ezért szükségszerűen attól különböző, független, nagyobb rálátású, más értékrendű, tárgyilagos ítélet, minden aktuálpolitikai és egyéni érdekre tekintő szándék nélkül.

Hasonló megállapítások tehetők az október végi napok megörökítéséről is. Felismerhető többek között a Műegyetemről induló diáktüntetés, a csoportosuló tömeg a Parlament körül, és a fegyverpogás a Kossuth Lajos téren. Mindezek tárgyalása érezhetően visszafogott, de nem elhallgató. Napjainkban talán az egyes résztvevők képe ellenkezést válthat ki, de a fénytörésváltozást maga a kor hozta, s csak azt mutatja, hogy sem korábban, sem a jelenben nem lehet érzelemmentesen megközelíteni azt a közelmúltat — ahogy a Főnök idején sem lehetett —, amelyből az aktuális jelen táplálkozik. Természetesen inkább többféle, akár

**A regény jelene
és félmúltja:
a hatvanas évek**

egymásnak is feszülő felfogás érvényesüljön, lehetőséget nyújtva a tisztázásra, a megbánásra és a megbocsájtásra, mint az elhallgatás hazug demokratizmusa.

A harcokat követő nyugodtabb években csak napjaink legfiatalabbjai nem érintettek. A vidéken felnőttek emlékezhettek komor délutánok gimnáziumi légóóráira, amelyeken bőrzakós nyomozók, alig néhány évvel idősebbek, mint hallgatóik, előadást tartottak a szocialista rendszer fölényéről, a kapitalizmus fellazító politikájáról, a fogyasztói társadalom szociális igazságtalanságáról s nyomoráról. Nem beszélve az MHSZ foglalkozások kisebbrendűségtől szenvedő, ordítózó tizedeseiről. (Néha egy-egy őrnagy is akadt erre.) Persze akiknek akkor sem volt megnevezésük ezekre a fogalmakra, személyekre, azok ma is nehezebben azonosítják mindezt a saját életükben. A félmúlt és a regénybeli jelen egybecsúszásánál érhető legjobban tetten a regény keletkezésének kora: a szerző mindent elmond, ami az érvényes ideológia határai mellett elmondható volt, de nem kockáztatja az egész élet olyasmi kimondásával, említésével, ami lehetetlenné tette volna a megjelenést, s amivel egyébként minden épészű olvasó tisztában volt. Nem az ellenzéki szellem, hanem a tényfeltáró merészség, de leginkább az indítékkereső kíváncsiság vezette az író tollát. Mert Szűcs megformálása, észjárása, beszédstílusa emlékeztet a légóórák előadóira, s az Állambiztonsági Intézetre, a tulajdonában lévő ingatlanokra sem nehéz a történelmi valóság analógiáit megtalálni. Arról pedig szinte beszélni sem kell, hogy a hetvenes évek elején, mivel a hallgatás a fennálló társadalmi béke feltétele volt, az 1956-ot követő megtorlásról még csak érintőlegesen sem lehetett szólni. Ezért a jelen erre irányuló számonkérése értelmetlen lenne. Viszont innen nézve a regény történelmi jelenét, azaz a hatvanas évek első kétharmadát, feltűnő a többször is elhangzó „ez a hatalom más, mint az előző” kitétel. Felvetődhet a mából, miért mentegeti ez a könyv az újabb hatalmat, s annak is első időszakát? De ez a mai optika így kissé életlen. Annak ugyanis, aki részesült a korábbi rendszer megtorlásaiból, nyilvánvalóan megkönnyebbülés volt mindaz, ami következett, ha csak kicsit is jobb volt, mint az előző. Csupán az újabb hatalom megrettentjei: megtévesztettjei, kárvallottjai és vesztesei (mert bizony ilyenek is voltak) érezhetik úgy — a maguk szempontjából jogosan —, hogy hamis a kép. Az emberi minőséget egyébként is az mutatja, hogy ki, milyen intenzitással tartja közfelszínen egykori veszteségeit. Rónay György mindenestre finoman tükrözi éppen Szűcs megformálásával azt a változást, amely a változatlanlanságot is magában foglalja.

**Azonosítható
helyszínek**

Megemlítendő még, hogy a helyszínek egy része is név szerint azonosítható. Legelőször is természetesen a főváros, és a tó, a Balaton. K. mögött Kecskemét, Óhát mögött Ócsa húzódik meg. S bár Pusztarét, Domba és B. a térképen ezeket a neveken nem ta-

lálható, történetbeli helyük mégsem kétséges: valahol a Duna-Tisza közén terülnek el, talán éppen Inárcs-Kakucs közelében.

Időszemlélet és regényszerkezet

A *párduc* és a *gödölyében* négy közvetlen és egy járulékos idősík játszik szerepet. A központi alak, Stoll Aurél a regény jelenidejében, 1967-ben ötven körül van, talán néhány évvel idősebb, születése tehát az első világháború éveire esett. Az emlékekből összeálló életút fontos eseményei a rég- és félmúltat foglalják magukba, köztük a fegyveres harc időszaka jelenti a választóvonalat. Ha évekre kívánna valaki lebontani a szöveget, akkor Pusztaréthez 1937, Kende Pál első látogatásához természetesen 1944, a Tordas-ügyhöz 1949 vagy 1950, a b.-i akasztáshoz pedig 1952 vége, 1953 eleje rendelhető. 1956 nyilvánvaló, s Szűcs megjelenése, illetve Stoll Aurélnak új lakóhelyre költözése az 1963 utáni évek valamelyikére datálható. Közvetlen időkomponens még a belső jelen mellett a megjelenés ideje (1978), mert mindkettő tetten érhető a regény szövegében. Végül járulékos idősík a befogadói jelen, hiszen az olvasás mindenkor értelmezői igénnyel párosul.

**Az emlékezés alapján
szerveződő
regényszerkezet**

A *párduc* és a *gödölye* tulajdonképpen a két múlt ismételt átélése a belső jelen tükrében, bírói számvetési igény, Stoll Aurél erőfeszítése, hogy rendet teremtsen az életében. A 18 hosszabb-rövidebb részből, cím nélküli fejezetből álló regény szerkezeti egységét természetesen a jelen biztosítja, amelyet meg-megszakítanak az emlékezés képei. Ezeket általában kettős fénytörésben látja az olvasó: a bíró már közvetlenül a megtörténtük után magyarázatot keres, majd pedig az újságíró látogatását követően még egyszer végiglemez mindent, nagyobb történelmi távlatból, többszörös tapasztalatok birtokában, amelyek az egykori dolgokról árnyaltabb, részletgazdagabb, és az önismeret felé vezető úton tárgyilagosabb képet adnak. A régmúlt és a félmúlt között a választóvonalat a fegyveres harc jelenti. A jelenből először a rég-, aztán a félmúlt eseményei tűnnek elő, ami egyfelől lélektanilag megalapozott, hiszen többnyire szívesebben emlékezik mindenki a régebbi dolgokra, még ha azok kellemetlenebbek is, ugyanis éppen időbeli távolságuknál fogva nagyobb valószínűséggel lezártak már így vagy úgy; míg a jelenhez közeli emlékek befejezettsége egyáltalán nem bizonyos. Ebből következik, hogy a régmúlt eseményeinek visszapörgetése bizonyos erőfeszítésbe kerül, míg a félmúlt eseményei maguktól is előtolakodnak. Mindez a kollektív emlékezetre is érvényes. A szöveg a felidézés tartalmi motiváltsága alapján három nagyobb részből áll, a nyolcadik fejezetig a rég-, a tizenharmadikig a félmúlt, míg a maradék fejezetekben a regénybeli jelen jut döntően szóhoz. A cselekmény előrehaladása azonban nem a lineáris történetyszerkesztés elvét követi, hanem az emlékezés tartalmi logikáját; időben összetarto-

zó, egymást követő vagy megelőző események kerülnek egymástól távol vagy éppen egymás közelébe, ahogyan az értelmezés pillanatnyi helyzete kívánja.

Példázat és írói személyesség

⁶Ezeket a kérdéseket érintették már, mások írásai mellett a következők is: Tüskés Tibor: *Rónay György*. Akadémiai, Budapest, 1988, 249–267.; Lengyel Balázs: *Rónay György végső regénye*. Vigilia, 1997. 11/859–865. Tüskés Tibor arra is részletesen kitért, hogy Stoll Aurél alakjában miként lehet tetten érni az író vonásait, példái az életút egyes tényeinek megfeleléseivel kiegészíthetők.

⁷Uo., 270.

⁸Uo., 55.

⁹Uo., 46.

**Hatalom, félelem
és irgalom**

Vajon a kimondhatatlan kimondásának vágya mennyiben teszi parabolává a regényt?⁶ Történelem és történet azonosítható megfeleltetése mellett nem tűnik-e ma fontosabbnak az az értelmezés, amelyben a Hatalomról, a Félelelről s a mellettük létező Irgalomról esik szó? Beszélni kell tehát a szélsőjobbról, amely a harmincas években riasztotta meg az embereket, aztán a szélsőbalról, amely a negyvenesek közepétől a maga céljaira használta ki a továbblévő és kellően karbantartott félelmet. Beszélni kell továbbá a régebbi hatalomról, amely súlyos tévedéseket követett el, s az újabbról is, amely ugyan nem vállalt közösséget az előzővel, de a bűnök és bűnösök megnevezését kizárólag magának tartotta fenn. S beszélni kell arról, hogy diktatúrában — mivel nincsenek állampolgári jogok — még a legigazságosabb dolgok (pl. a termés jogos védelme) is csak számtalan igazságtalanság útján érvényesülhetnek, ha érvényesülhetnek egyáltalán; ráadásul a végsőig szétválasztott társadalom (hívekre és ellenségekre) nem képes semmit sem nyújtani, ami a jogtalanságok hatását gyöngíthetné. A Hatalmat és a Félelmet illusztrálja a b.-i polgármesternő karrierje, s erre utal Szűcs célzása a nyilasló lett párttagra,⁷ akitől elhatárolja magát, de akivel azért egy szervezetben marad. Ez volt egyik oka annak, hogy a bíró 1945 után pályájának végét érezte, mivel az összeesküvés perrel nagyjából egyszerre „A léggör a bíróságon is fagyossá vált és megtelt gyanakvással. Egyre több ukázt kaptak a fölsőbb fórumoktól, és mind kevesebb lehetőség nyílt a fontosabb ügyekben a tények kiderítésére és az igazság érvényesítésére.”⁸ Ezt támasztja alá a Főnök villájával kapcsolatos szöbeszéd is, amelynek ugyan kérdéses az igazságtartalma és az eredete,⁹ de nem is ez a lényeges, hanem az, hogy a hatalom milyen helyfoglalás útján legalizálja magát, s fejezi be az előd által elkezdett bunkerépítést. Ezt bizonyítja a villába való megérkezés utáni várakoztatás, valamint az országban máshol nem látható bőségtől való vendéglátás; mindkettő a kellő lélektani előkészítést szolgálja: míg az első a szorongás bizonytalanságát, addig a második a megvesztegetés nyugalomát kínálja. Nem említve Stoll Aurél és a Főnök találkozásának egyik legérzékenyebb megfigyelését a névtelen titkárról, aki azonosítatlan jelenlétként egy még nagyobb erő képviselője, mivel még a Főnököt is ő „indítja be”. De vajon maga Stoll Aurél, félelem és érdek legyőzöttje, mit képvisel önmagán túl? A gyorsan szaladó évek lassú haladását mutatja, hogy az ő alakja ma talán időszerűbb, mint 1978-ban volt. Akkor tudniillik csupán az elgondolás, ma viszont a gyakorlat szintjén égető a megformálásával

¹⁰„Mit szépítsük? — gondolta. Miért ne mondanánk ki, ha már idáig jutottunk, és ha már úgyse veszünk vele semmit? Aljas voltam.” Lásd az első kiadás 164. oldalán.

A múlt megvallása és a kiengesztelődés

¹¹Uo., 142. Figyelemreméltó, ahogy a regénnyel körülbelül egy időben keletkezett Szerápión legendák ötödik versében folytatja ezt a gondolatot: „Ha nincs / mit égessen, fegyvertelen a láng. Mit lehet attól / elvenni, aki mindent odaad? Mitől lehet / megfosztani a semmiért sem törtetőt, a semmihez sem / ragaszódót? / Egy Angyal mindig készen áll, hogy / érted jöjjön, ha szólítod. Ezért / nincs is pokol, Szerápión, ha magadban kioltod. / A másokét is. Tehetetlenek.”

felvetett probléma. A bíró ugyanis, miközben a nyakára szoruló láthatatlan hurok föloldását keresi, önvád és önfelmentés kettősségében nehezen, de mégis belátja, hogy többszörösen is bűnös volt.¹⁰ Ennek megvallása után pedig, bár az egyszer megtörténteken már nem lehet változtatni, mégis reménykedhet a megbocsátásban. De csak akkor és azért, mert ott áll mellette valaki, az Irgalom megszemélyesítője, aki, távollétében bár, de lassan mégis rávezeti valami szavakon túl létező lényeges dologra: párdúc és gödölye lehetséges békéjére. Ezen a ponton a példázat metafizikus értelmet is nyer, amit Izajás idézett versrészelete is alátámaszt. A bíró, mintha villámcsapás érné, látni kezd: „Mit lehet még elvenni attól, akitől már mindent elvettek? Hogyan lehet megalázni azt, aki már megalázta magát?”¹¹ Az Irgalomtól sebezhetetlen békéjű, ambíció nélkülűvé lett Kende Pepi felett nem uralkodhat ezért többet. Ha vannak, akik hajlandók a múlt bevallására és abban önmaguk megmérésére, mindig akadnak, akik képesek lesznek e múlt megbocsátására is. De a kezdő lépést a bűnösnek kell megtenni, a szándékhoz a bátorságot neki kell először tanúsítani, a belátást a megvilágosodással véglegesíteni. Hogy ez milyen nehéz, annak ábrázolása igen meggyőző, ahogyan az is: nem lehetetlen. A bíró regénybeli alakja eszerint mintegy az önismeret felé vezető utat bejárva a múltfelmérő akaratot és az utólagos igazságszolgáltatást igénylő szándékot modellálja. Miért menti fel végül az író központi alakját? Minden ember előtt nyitott az életheletheletőség: a jó vagy a rossz mellé áll-e, de normális társadalmi körülmények között nincs szükség deklarált választásra, magától értetődően mindenki az elsőt akarja. (A végeredmény persze más kérdés, de most nem erről van szó.) Kielezett helyzetekben viszont a hatalom kényszere megszünteti az alternatívát: vagy erre, vagy arra parancsol, s a választásért jutalmaz, vagy büntet. Aki félelemből cselekszik, az már elvesztette a szabad akaratot. És csak a szabad akaratból elkövetett bűn az, amely nem maradhat büntetés nélkül. A Hatalomnál és a Félelemnél is nagyobb erő a Szájalom.

A párdúc és a gödölye nyitott mű: gondolatai ma is folytathatók. Nem kínál mindentudó megoldást, nem igényel kizárólagos ítéletet. Megérteni és nem törvénykezni akar. Írója tisztában van avval, hogy a sokféle fizikai és lelki kényszer miként változtathatja meg a mindennapok emberét, aki bűnös és áldozat egy személyben: nem kívánja a Hatalmat, de a Félelem kiszolgáltatja annak, s eszközzé válik. Ám azt is tudja, lehet védekezni. Hogyan? Úgy, ahogyan ez *Rókatánc* című versében is olvasható: „Uruk füttyére táncolnak a rókák / erdőtülkben? Meglehet. De minálunk / más a szokás. Nekünk urunk ha szól, hát / színe előtt emelt fővel megállunk, // s mondjuk, mit velünk szív és elme szólat, / ha kérdeznek. S ha nem: hát hallgatunk. / Nem is szégyelljük, míg te úri ólad / előtt csaholsz, magunk előtt magunk.” Igen. Ez az.